

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА РЕГІОНІВ

У статті характеризуються наукові підходи щодо можливості та доцільності державного регулювання ринкової економіки, основні напрямки світової економічної думки, праці українських вчених відносно теоретичних та методологічних проблем регулювання. Надана схема ринку як способу організації товарного виробництва. Показані еволюційний та революційний шляхи економічного розвитку. Обґрунтована роль планування як стержня державного регулювання економічних систем. Визначені складові державної регіональної політики. На основі аналітичного матеріалу зроблені висновки та узагальнення. Стверджується, що подальші наукові розвідки з питань державного регулювання економіки України та її регіонів необхідні і можуть принести реальну практичну користь.

Ключові слова: державне регулювання, економіка, ринок, планування, район, виробництво, продуктивні сили, інструменти, дослідження.

В статье охарактеризованы научные подходы относительно возможности и целесообразности государственного регулирования рыночной экономики, основные направления мировой экономической мысли, труды украинских ученых по теоретическим и методологическим проблемам регулирования. Дается схематическое изображение способа организации товарного производства. Показаны эволюционный и революционный пути экономического развития. Обоснована роль планирования как стержня государственного регулирования экономических систем. Определены составные государственной региональной политики. На базе аналитического материала сделаны выводы и обобщения. Утверждается, что дальнейшие научные исследования по вопросам государственного регулирования экономики Украины и ее регионов необходимы и могут принести реальную практическую пользу.

Ключевые слова: государственное регулирование, экономика, рынок, планирование, регион, производство, производительные силы, инструменты, исследования.

In the article scientific approaches are characterized in relation to possibility and expedience of government control of market economy, basic directions of world economic idea, labour of the Ukrainian scientists in relation to the theoretical and methodological problems of adjusting. Chart of market as to the method of organization of commodity production is given. The evolutional and revolutionary ways of economic development are rotined. Role of planning as a bar of government control of the economic systems is grounded. The constituents of public regional policy are certain. On the basis of analytical material conclusions and generalizations have been done. It becomes firmly established that subsequent scientific secret services on questions government control of economy of Ukraine and its regions are needed and can bring the real practical benefit.

Key words: government control, economy, market, planning, district, production, productive forces, instruments, researches.

Постановка проблеми. Наукові дискусії щодо можливості та доцільності державного втручання в економічне життя беруть початок від зародження ринкових відносин. Основні положення і принципи державного регулювання економічних процесів відповідно до термінології та устоїв суспільно-політичної формації того чи іншого часу мають давню, а в останні десятиріччя дещо суперечливу історію. Представники різних напрямків економічної думки – починаючи з меркантилістів, прихильників класичної політичної економії, кейнсіанського напрямку і закінчуючи сучасними неокласичними теоріями, посткейнсіанством та неінституціоналізмом, висловлювали різні, іноді полярні погляди на сутність, межі, форми та методи державного впливу на економіку. Аналізуючи практичне застосування цих теорій на різних історичних етапах, можна зробити висновок, що кожна з висловлених ідей була необхідною хоча б тому, що сприяла накопиченню досвіду відносно їх ефективності та дозволяла, у разі неефективності, розвивати альтернативні концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні проблеми регулювання економіки на рівні держави і регіонів на сучасному етапі знайшли своє відображення у працях українських вчених В. Беседіна, Д. Богині, М. Вітковського, І. Галиці, З. Герасимчука, М. Гуревича, Ю. Зайцева, О. Крайника, Ю. Лузана, І. Лукінова, В. Мамутова, С. Мельника, І. Михасюка, М. Мінченка, С. Мочерного, О. Мошенця, Б. Панасюка, Д. Стеценка та інших.

Невирішена частина загальної проблеми. Проте систематизація теоретичних напрацювань світової науки щодо державного регулювання економічних процесів недостатня і носить розрізнений та суперечливий характер, що разом з іншими вагомими чинниками зумовило ряд помилок і хибних кроків у практичній діяльності управлінських структур при реформуванні господарського комплексу держави.

Цілі статті полягають у визначенні перспективної теоретичної концепції державного регулювання економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Розвинені країни світу залежно від ситуації в державі, теоретичних напрацювань вчених, проміжку часу, про який йде мова, дещо по-різному трактують проблеми державного регулювання економіки. Йде безперервний пошук оптимальних варіантів сполучення державних і ринкових складових та інтересів. Розглянемо впливові економічні вчення сучасності, які відстоюють той чи інший підхід щодо проблем державного регулювання ринкових відносин.

Кейнсіанство – один із провідних напрямів сучасної економічної теорії. Вчення отримало назву від імені всесвітньо відомого економіста Дж. Кейнса (1883-1946), який у свій час найбільш повно усвідомлював, що без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів та значного розширення державних функцій ринкова економіка неспроможна існувати.

Кейнс одним із перших у західній економічній науці обґрунтував макроекономічний підхід до аналізу соціально-економічних процесів. На відміну від вчених-економістів попередніх поколінь, він стверджував, що стабільності і рівноваги в економічній системі неможливо досягти через суто ринкові чинники. Необхідною умовою розвитку національної економіки, за кейнсіанською теорією, є висока інвестиційна активність підприємців і держави. Виробництво прямо залежить від капіталовкладень в науку, техніку, підготовку кваліфікованих кадрів, організацію виробничих процесів і праці, а останні, при їх використанні, діють як мультиплікатор – забезпечують економічне зростання у розширеному варіанті.

Рекомендації Дж. Кейнса лягли в основу економічної політики урядів більшості розвинених країн світу в 50-70-ті роки минулого століття. Це дало змогу значно послабити глибину економічних криз, уникнути катаклізмів у країнах ринкової економіки. Водночас таке стимулювання попиту у 70-ті роки призвело до високого рівня інфляції, поглиблення диспропорцій в економіці та на ринку праці, зростання дефіциту державного бюджету. Тому сучасні послідовники Кейнса відмовляються від деяких ортодоксальних положень його вчення, пов'язують необхідність державного регулювання сукупного попиту з пропозицією і доходами, погоджуються на посилення методів монетарного регулювання. Найбільш відомі з них Д. Робінсон, П. Сраффа вбачають, як засіб уникнення інфляції, забезпечення зайнятості в політиці доходів.

Посткейнсіанство, як ще один напрямок розвитку вчення, розглядає теорію Кейнса лише як елемент системи економічних поглядів поряд із теорією ринків та ціноутворення і деякими положеннями К. Маркса. Найвідоміші економісти цього спрямування А. Лейонхувуд (США), Л. Пазінетті (Італія) та інші. Визначаючи неспроможність класичної ринкової економіки забезпечити стабільне економічне зростання і розв'язати соціальні проблеми, вони намагаються розробити теорію виробництва і розподілу продуктів, у якій темпи економічного росту та норма нагромадження капіталу залежать від розподілу національного доходу між працею і капіталом. Водночас посткейнсіанці відводять значну роль грошам та грошово-кредитним інститутам. Інфляцію вони пояснюють особливостями монетарного ціноутворення та іншими факторами, пов'язаними з витратами виробництва. Значна частина посткейнсіанців виступає за довгострокову стратегію регулювання економіки, впровадження системи національного планування. В остаточному підсумку мається на увазі більш активне втручання держави в макроекономічні процеси.

Ще одним варіантом економічної думки є неокласичний синтез – узагальнююча концепція, в якій поєднуються раціональні елементи теорії ціноутворення і розподілу доходів у межах концепції загальної економічної рівноваги з положеннями кейнсіанського економічного вчення.

Автори неокласичного синтезу розглядають теорію загальної економічної рівноваги як ідеальну модель функціонування економічної системи. Водночас вони передбачають використання різноманітних методів державного регулювання з метою наближення до такої моделі і її стабільної діяльності. Найвідоміші представники концепції американські економісти П. Самуельсон та Дж. Хікс, яких вважають авторами теорії доходів-витрат. На думку П. Самуельсона, вирішення головних проблем грошової та фінансової політики за допомогою теорії доходу відроджує класичні істини й надає їм реальної сили.

Теорію неокласичного синтезу критикують представники монетаристської школи на чолі з М. Фрідменом. На їх думку, держава повинна лише створювати умови для максимально вільного функціонування ринкового механізму.

Кожна з названих, а також деяких інших концепцій, тією чи іншою мірою має як позитивні фактори, так і недоліки. Досвід багатьох держав засвідчує, що монетарний підхід найбільш вдалий за наявності високого рівня розвитку, а кейнсіанський – у період становлення ринку, коли доцільним є активне втручання держави, насамперед, довгострокове регулювання соціально-економічних процесів. Водночас дане твердження не аксіома. Кожна країна визначає свою економічну модель. Так, в останні десятиріччя, в період стабілізації, США почали схилитися до монетаризму. Японія, з повоєнного часу і до сьогодення, навпаки, ефективно культивує кейнсіанський підхід до управління економікою.

У працях багатьох авторів зазначається, що найдосконалішою моделлю сучасного капіталізму є змішана економіка, визначення якої вперше обґрунтував американський економіст Е. Хансен. Вона передбачає: розширення меж державної власності на деяку частину засобів виробництва, національний дохід, фінансово-кредитні інститути, об'єкти інтелектуальної власності та інше; впровадження системи національного планування та регулювання; певний перерозподіл національного доходу на користь найбільш вразливих верств населення через систему прогресивного оподаткування і соціальне законодавство. Найбільш відомими представниками ідей, які характеризують ліберальний варіант змішаної економіки, є американські економісти Дж. Гелбрейт та Р. Хейлброннер.

Ринкова економіка ґрунтується на фундаменті матеріальних інтересів. Вона не визнає середньостатистичних ставок і тарифів, зрівнялівки в оплаті праці. Конкурентно-ринкове середовище приймає тільки найжиттєздатніші структури. Ринок спонукає до раціонального господарювання, стимулює диференціацію прибутків відповідно до кінцевих результатів діяльності. Схема ринку, як способу організації товарного виробництва, надається на рис. 1.

Концепції ринкового господарювання в сучасних умовах в основному підтримують систему прямого централізованого впливу. Водночас вони вказують на небезпеку перевищення міри централізації, відриву вказівок і рекомендацій державних регулюючих органів від економічних інтересів господарюючих суб'єктів [1].

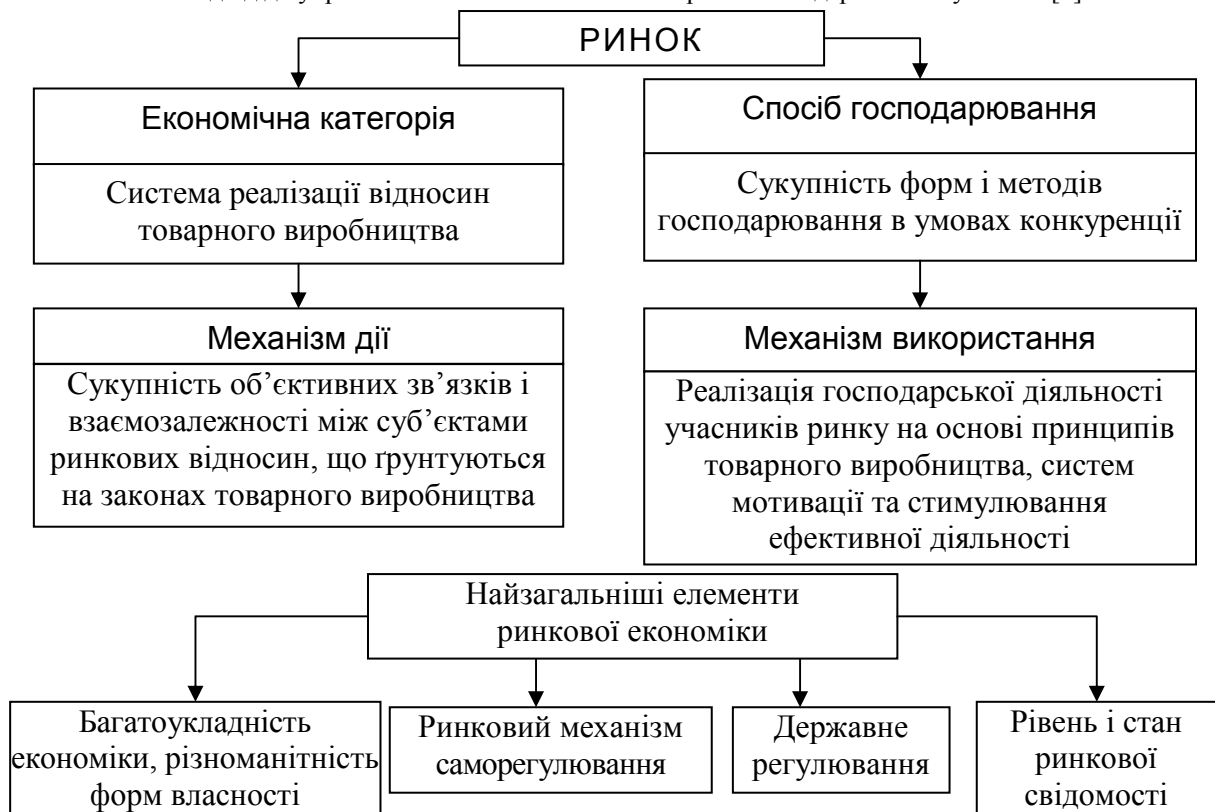

Рис. 1. Схема ринку як способу організації товарного виробництва

Двадцять століття надало людству можливість вирішити проблеми ринкової капіталістичної економіки двома шляхами: еволюційним – реформування в рамках існуючої системи; революційним – створення принципово нової моделі економічного розвитку.

Еволюційну модель обрали країни Заходу. Вони реформували класичне товарне господарство, зберігши при цьому його базу і позитивні якості. Водночас з допомогою важелів державного регулювання були пом'якшені від'ємні чинники ринкової економіки. Відбувся перехід від ринкової економіки вільної конкуренції до сучасних моделей економіки ринкового типу, які істотно відрізняються від попередньої. Їх характеризують наступні риси: ринкове господарство як опора всього «економічного порядку»; багатокладність форм власності і господарювання, багатогранність механізмів регулювання; соціальна спрямованість процесів; значні масштаби державного втручання. У кожній розвиненій країні вказані фактори мають свої особливості в частині форм, засобів реалізації тощо. Економічно розвинені держави мають власну модель ринкової економіки, що сформувалась під впливом історичних традицій, конкретних умов функціонування і розвитку.

Соціалістичні країни пішли революційним шляхом. У них держава взяла на себе функції ринку. В результаті на практиці були усунені не тільки недоліки, але і позитивні якості ринкової економіки. Успішно подолавши проблеми, характерні для товарного господарства, централізована директивна адміністративно-командна економіка створила нові проблеми, подолати які самостійно вона була не в силі. Тільки через десятиріччя постсоціалістичним країнам із великими труднощами доводиться переходити до регульованої ринкової економіки, використовуючи досвід розвинених держав та відповідним чином переосмислені власні напрацювання.

Стержем державного регулювання економічних систем є його планування, включаючи прогнозування, індикативне, директивне планування, програмування та інше. До недавнього часу вважалось, що ці ознаки характерні для соціалістичної економіки командно-адміністративного типу. При визначенні змісту соціалістичної економіки необхідно дослідити два критерії: головний суб'єкт власності і механізм господарювання. Особливість цієї системи в тому, що держава – практично монополійний суб'єкт власності на засоби виробництва. Вона одноосібно здійснює управління економікою за допомогою централізованого директивного планування. Тому економічну систему даного типу можна обгрунтовано назвати державно-плановою. В ринковій системі, навпаки, головний суб'єкт економіки – приватний підприємець, а механізм регулювання – ринок. Разом з тим, як уже зазначалось, в ринковій економіці сучасності на всіх етапах її розвитку держава також є суб'єктом економіки, оскільки вона разом з

іншими функціями проводить державне регулювання економічних процесів, в першу чергу їх прогнозне та планове забезпечення [2].

У другій половині двадцятого століття в колишніх колоніальних та залежних країнах, виходячи з потреб їхнього розвитку, набули поширення концепції, націлені на досягнення економічної незалежності. Серед них теорія колективного самозабезпечення, опору на власні сили, експортної, імпортозамінюючої економіки та інші.

З кінця 70-х років у Китаї, а з початку 90-х – у країнах Східної Європи та державах, що утворились після розпаду СРСР, розпочався перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Деякі з моделей побудовані на власних теоретичних напрацюваннях, інші використовують досвід розвинених країн, багато хто механічно і бездумно копіює ринкові, нерідко застарілі, теоретичні розробки. Між тим, роль держави на етапі становлення, формування ринкової економіки принципово відрізняється від ситуації в країнах із відрегульованою економікою ринкового типу.

Самоорганізація, класичним взірцем якої є ринок, в тій чи іншій мірі притаманна достатньо стійким економічним системам, але малоєфективна в період переходу від однієї системи до іншої. Крім того, відсутність ефективних регулюючих механізмів у часи трансформації призводить до наростання хаотичних процесів, консервації і деструктивного переродження старих структур, послабленого розвитку та відхилень незміцнених паростків реформаторського характеру. Тому на етапі становлення ринкової економіки доцільно виділити найбільш важливі завдання державного регулювання: формування нової системи відносин власності, які характерні багатокладній економіці; створення конкурентного середовища, підтримка малого підприємництва, фермерства тощо; забезпечення інфраструктури економіки ринкового типу – дворівнева банківська система, страхові компанії і довірчі товариства, інвестиційні компанії, біржі та інше; досягнення макроекономічної стабілізації, цінової лібералізації; недопущення в складних економічних умовах клановості, боротьба з корупцією; проведення довготермінового прогнозування та індикативного планування соціально-економічних процесів у державі і регіонах.

Планування займає особливе місце в системі управління соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві, регулюванні їх напрямку і динаміки, забезпеченні нормального функціонування господарських структур. Прогнози, програми і плани, які розробляються на всіх рівнях національної економіки, – найбільш важливі інструменти реалізації політики відповідних суб'єктів управління. Вони дозволяють організувати чітку, продуману, всебічно обгрунтовану роботу для досягнення поставлених перед суспільством і суб'єктами господарської діяльності завдань. Планування

допомагає відповісти на наступні питання: ситуація на даний час, результати діяльності; за допомогою яких ресурсів і яким чином може бути досягнута мета [3].

Практика надає багатогранні сполучення об'єктивних і суб'єктивних процесів, які відображають результати застосування економічних законів та господарських рішень, планування та ринкових відносин, вплив особистих і суспільних інтересів централізованого управління та регіонального самоврядування, співвідношення центру і територій. В цій складній системі взаємовідносин першочергова роль належить плановому регулюванню соціально-економічного розвитку, пошуку нових шляхів вдосконалення планової роботи щодо забезпечення узгодженості інтересів регіонів, галузей, підприємств і фірм з інтересами кожного учасника товарно-грошових відносин, посиленню вектора дії планового регулювання за допомогою економічних важелів впливу [4].

Одне з головних питань економічного державного регулювання сьогодення – регулювання на регіональному рівні. Регіональна економіка, як наука, відносно молода – перші серйозні дослідження її методологічних основ були здійснені на початку XX століття. Вагомий внесок в її розвиток зробили представники американської школи В. Беррі, У. Ізард, Г. Зінф, а також вчені Західної Європи Г. Александерсон, Х. Бос, А. Вебер, В. Кристаллер та інші [5].

Термін «регіональна наука» ввів у користування У. Ізард. В. Томпсон у 1966 році констатував, що «теорія розміщення і регіональна економіка – всього тільки пасинки в сім'ї економічних наук». Х. Річардсон у 1969 році в одній із своїх робіт писав, що регіональна наука знаходиться в ембріональному стані, її теоретичні рамки «все ще занадто невизначені». З часом наука отримала необхідний динамізм у своєму розвитку. Основні концепції і теорії територіальної організації економіки, які використовує наука: центральних міських – автори німецькі вчені В. Кристаллер і А. Льюш; економічних центрів – запропонована нідерландськими вченими Х. Боссом і Я. Тінбергеном; економічної взаємодії територіальних формувань – опублікована американськими вченими У. Іклі, Д. Рейлі; «витрати-випуск» – розроблена американським вченим В. Леонтьєвим; комплексного економічного розвитку регіонів – створена вченими Радянського Союзу [6].

Велика увага до соціально-економічного районування територій характерна для США, Канади, Франції, Великобританії, Німеччини, Китаю. Останнім часом особливо активізувались «регіональні ідеї» в Європі. 4 грудня 1996 року більш ніж 300 європейських регіонів з різною територією та політико-адміністративним устроєм, які представляють інтереси близько 400 млн громадян, прийняли Декларацію про регіоналізм в Європі. Головний мотив прийняття Декларації – прагнення до подальшої регіоналізації в конституційних

рамках своїх країн, враховуючи важливість і взаємну доповнюваність процесів інтеграції та регіоналізації. Об'єктивно, найбільш доцільний розвиток регіоналізації і регіональної науки у федеративних державах та країнах, які мають значні території [7].

Регіон є невід'ємною частиною державної системи продуктивних сил і виробничих відносин. На його рівні здійснюються повні цикли відтворення трудових ресурсів, основних та оборотних фондів, виробничих відносин. Разом з тим, необхідно констатувати, що в економічній теорії і практиці залишаються недостатньо повно вирішені питання щодо визначення теоретичних понять та суті регіонального регулювання, його цілей, завдань, функцій на різних ієрархічних рівнях, місця і ролі регіонального управління, методів та шляхів державного регулювання розвитку соціально-економічних процесів, формування регіональних економічних програм.

Державна регіональна політика – це сукупність організаційно-правових і економічних заходів, що здійснюються державою у сфері регіонального розвитку відповідно до її стратегічних і поточних цілей та завдань. Стратегічна мета регіональної політики полягає в тому, щоб поєднати інтереси держави і окремих регіонів, розв'язати проблеми територіального устрою, перевести необхідні функції й ресурси на регіональний рівень, створити сприятливі умови для розширення економічних можливостей та забезпечення стабільності розвитку кожної територіальної ланки господарської системи [8].

У свій час питаннями регіонального розподілу праці, економічного районування, регулювання соціально-економічних процесів територій достатньо ефективно займалися радянські вчені В. Бялковська, М. Гохберг, В. Павленко, і Б. Штульберг, чії матеріали досліджень можуть бути використані і на даному етапі розвитку нашої держави.

Державне регулювання регіонального розвитку в макроекономічній ситуації регульованої ринкової системи має забезпечити взаємодію регіонів та їх інтегрований соціально-економічний розвиток, мобілізувати всебічні можливості територій, пов'язані з ресурсами, на досягнення національних інтересів, а також оздоровити економічну, виробничу і соціальну структуру, сконцентрувати зусилля на зростанні добробуту населення [9].

Висновки. Підсумовуючи наданий матеріал, можна зробити наступні висновки та узагальнення:

Досвід розвиненого суспільства вільного підприємництва остаточно визначив, що без активної регулюючої ролі держави його існування неможливе. При цьому ринкові регулятори також не втрачають цінності. Вони повинні використовуватися в органічній єдності з державним регулюванням при визначальній ролі держави. Гнучкість і швидкість реагування економічної системи на зміну ситуації і чинників,

що її породжують – гарантія ефективності та довготривалості в часі і просторі.

Ретроспективний аналіз досвіду багатьох держав світу засвідчує: монетарний підхід найбільш вдалий за наявності високого рівня розвитку, а кейнсіанський – у період становлення ринку, коли найдоцільнішим є активне втручання держави, насамперед довгострокове регулювання соціально-економічних процесів. Самоорганізація, класичним взірцем якої є ринок, в тій чи іншій мірі притаманна достатньо стійким системам, але малоефективна в період переходу від однієї системи до іншої. Гнучкість і швидкість реагування на зміну ситуації та чинників, що її породжують – гарантія ефективності економічної системи.

Як інструменти регулювання економічного характеру, залежно від ситуації в країні,

використовуються субсидії, регулювання цін, додаткові податки чи податкові пільги, кредити, політика прискореної амортизації тощо. Проте стержнем державного регулювання економічних систем є його планування, включаючи прогнозування, індикативне чи директивне планування, програмування та інше. Управління соціально-економічним розвитком без збалансованих планів неефективне і неможливе. Планові процеси охоплюють соціально-економічний розвиток держави та її складових на наступних рівнях: макроекономічному, регіональному, мезо- і мікрорівні.

Напрямки державного регулювання економіки України на сучасному етапі, можливості використання світової економічної науки для вирішення даних питань мають стати ціллю подальших наукових розвідок і досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основи економічної теорії / Під ред. Климка Г.Н., Нестеренка В.П. – К.: Вища школа – Знання, 1997. – 742 с.
2. Мельник Л.Е., Макаренко П.Н., Цебенко Н.Н. Перехідна економіка: зміст і вектор розвитку // Економіка АПК. – 1999. – № 10. – С. 3-19.
3. Стратегическое планирование / Под ред. Уткина Э.А. – М.: Экмос, 1997. – 438 с.
4. Панасюк Б. Планирование: становление и развитие. – К.: Наукова думка, 1990. – 164 с.
5. Мазур А. Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 44-48.
6. Тимчук М.Ф. Регіональна економіка. – К.: ІММБ, 1998. – 57 с.
7. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение. Экономика и управление. – М.: Тесса, 2000. – 416 с.
8. Мельник С.А. Управління регіональною економікою. – К.: КНЕУ, 2000. – 122 с.
9. Агафоненко О. Аналіз сучасних регіональних конкурентних позицій // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 38-42.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Савченко В.Ф., 2008

Надійшла до редакції 11.12.2008 р.